

Lamprecht, Arnošt

Stručný přehled foneticko-fonologických systémů slovanských jazyků po rozpadu praslovanštiny

In: Lamprecht, Arnošt. *Praslovanština*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1987, pp. 165-184

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122232>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

9. STRUČNÝ PŘEHLED FONETICKO-FONOLOGICKÝCH SYSTÉMŮ SLOVANSKÝCH JAZYKŮ PO ROZPADU PRASLOVANŠTINY

9. Již při výkladech praslovanštiny jsme v poznámkách naznačili konsonantické systémy slovanských jazyků, jak se vyvinuly z praslovanštiny, a to ve stručném přehledu ve spisovných jazycích.

Při výkladech o stahování (kontrakci), zániku nosovek, zániku jerů, dispalatalizacích *'ě > 'a*, *'e > 'o* jsme se již dotkli nejstarších vývojových stadií některých slovanských jazyků. Nyní si všimneme jednotlivých slovanských jazyků.

9.1. V bulharštině je vývoj poměrně jednoduchý. Za tvrdý jer je redukována hláska *ъ* (*ǣ*), srov. *сан* „sen“, stejný vokál je *i* za nosové *ǫ*, srov. *пѣт* „cesta“, za nosové *ę* *i* za měkký jer je zpravidla *e*, srov. *десет*, *ден*. Za *ě* je dílem *e*, srov. *млеко*, *бел* v západobulh. dialektch, dílem *'a* v přízvučné slabice před tvrdým konsonantem, srov. *б'ал*, *д'ал*, jak jsme již uvedli. Vokál *y* splynul s *i*. Celý systém bulharského vokalismus je takovýto:

<i>i</i>	<i>u</i>
	<i>ъ</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
	<i>а</i>

Vokalická kvantita neexistuje. Přízvuk je dynamický, volný a pohyblivý. V dialektch existuje tendence k oslabování nepřízvučného *e* na *i*, *o* na *u* a *a* na *ъ*.

9.2. V makedonštině je systém jednoduchý:

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
	<i>а</i>

Je to dáno tím, že za nosové *ǫ* je *a* (*рака*), za nosové *ę* vokál *e* (*десет*), za tvrdý jer *o* (*сон*), za měkký jer *e* (*ден*). Redukovaný vokál se tu nevytvořil. Za *ě* je jako v západobulharských dialektch *e*. Vokalická kvantita neexistuje. Přízvuk je dynamický a je ve spisovném jazyce na třetí slabice od konce.

9.3. V srbocharvátštině je za *ǫ* vokál *u* (*рука*), za *ę* vokál *e* (*десет*), za jery byl pův. vokál *ъ*, který poklesl později (pravděpodobně ve XIII. stol.) v *a* (*сан*, *дан*).

Za *ě* je dílem *e* (dialekty ekavské), dílem *je* nebo *ije* (dialekty jekavské), dílem *i* (dialekty ikavské). Je tedy základní systém poměrně jednoduchý:

$$\begin{array}{cc} i & u \\ e & o \\ & a \end{array}$$

Vokalická kvantita však existuje, a to i v nepřízvučných slabikách, srov. gen. pl. *žěná, glávā*. Nadto přízvučné vokály mohou mít intonaci klesavou a stoupavou. Za pův. cirkumflex je intonace dlouhá klesavá, srov. *grād, brĕg*, za pův. akut je intonace krátká klesavá, srov. *vrāna, slāma*. Intonace stoupavé jsou tam, kde se přízvuk přesunul z koncové, příp. i jiné slabiky na slabiku předcházející, srov. *rúka* (proti rus. *ruká*), ale akuz. *rúku* (přízvuk neposunut, srov. rus. *rúku*), *na brĕgu* (rus. *na beregú*), ale *brĕg* (rus. *béreg*), pod. *vóda* (krátký stoupavý, rus. *vodá*), *govóriti* (rus. *govorít'*). Tak je tomu na značné části srbocharvátského území a ve spisovném jazyce. V tzv. čakavských dialektech posun přízvuku kupředu nenastal, nový stoupavý přízvuk je tam proto reprezentován tzv. novoakutovou intonací, srov. *kráľj, gríh, smíh, kónj*, jak jsme již uvedli v příslušné kapitole.

9.3.1. Poznámka. Srbocharvátské dialekty se dělí podle zájmena „co“ na tři velké skupiny: štokavské (podle *što* „co“), které zabírají největší část území, kajkavské (podle *kaj* „co“), které jsou v severozápadní části srbocharvátského území a geneticky souvisí se slovinštinou (která je rovněž kajkavská), a čakavské (podle *ča* < *čb* „co“), které zabírají jižnější úsek západních dialektů a dalmatské ostrovy. Podle střidnic za *ě* rozlišujeme dialekty ekavské (v Srbsku a na západě u slovinských hranic), srov. *mlĕko, běľi, brĕg, smĕh, čòvek*, jekavské, srov. *mlijĕko, bijĕľi, brijeg, smijeh, čòvjek, pjena* (hlavně v Bosně a Hercegovině a ve východním Charvátsku), a ikavské, srov. *mliko, gríh, smíh, čovik* (většinou na čakavském teritoriu, ale porůznu i jinde). Obě dělení dialektů se vzájemně prolínají (např. štokavské dialekty v Srbsku jsou ekavské, v Bosně jekavské, u čakavských hranic a porůznu i jinde ikavské, čakavské dialekty jsou na západě ekavské, na jihu a na ostrovech ikavské, kajkavské jsou ekavské).

9.3.2. Vokalický charakter srbocharváštiny byl posílen i tím, že *l* sonans přešlo v *u*, srov. *vuk, pun*, a dále *l* v zavřené slabice dalo *o* (*l* > *u* > *o*), srov. *pisao* „psal“, *beo/bio* „bílý“, srov. *Beograd, bio* „bil“, *veoma* „velmi“, *gladionica* „žehlírna“, ba dokonce *umr-o* „umrl“, které je třeba vyslovovat trojslabičně.

9.4. V slovinštině je za *o* vokál *o* (*roka, pot* „cesta“), za *e* > *e* (*pet*), za *ě* vokál *e* (*cvet*), za jery vokál *ə* [*pəs*] psaný *e* (*pes*) nebo vokál *a* (*dan*). V dialektech došlo v historických dobách k různým dalším změnám, k redukci nepřízvučných vokálů (až do *ə* nebo do nuly, srov. psl. *sĕděti* > *sidĕti* > *sĕdĕtə* > *zdĕt*), k jejich úženi (*ó* > *ú*, *o* > *u*, *ě* > *i* atd.), k diftongizacím (*zvĕzda* > *zvejzda, cvejť, most* > *moust*,

muost) a jiným dalším změnám, takže je tam situace velmi pestrá a nepřehledná. Ve spisovné slovinštině si můžeme krátký vokalismus představit takto:

i   u
                  ə
                  e   o
                  a

V přízvučné pozici krátké se nadto rozlišují ještě zavřené a otevřené *e*, *o*, tj. *ɛ*, *ø* a *e*, *o*; redukovaný vokál tu zůstává. V přízvučné pozici dlouhé redukovaný vokál není a systém vypadá takto:

i   ú
                  é   ó
                  ê   ô
                  á

V slovinštině byly (a dosud v některých dialektech jsou) v přízvučných slabikách intonační rozdíly. Úzké *é*, *ó* se vyslovovaly se stoupavou intonací, *ê*, *ô* s klesavou intonací, dokonce i *u* a *a* byla (a v některých dialektech dosud je) dvojitá intonace, srov. *do vrát* (gen. pl.; srov. rus. *vorót*) – *za vrát* (srov. rus. *vórot* „límeč“). Nynější spisovná slovinština intonace nerozlišuje, rozlišuje jen zavřené a otevřené střední vokály (ve výslovnosti, nikoli v písmě). Ve vývoji slovinštiny však měly intonace svůj význam. Z pův. klesavé intonace přešel přízvuk na konec slova, srov. *zláto* > *zlató*, pod. *mesó*, *poljé*, *srebró*, akuz. *goró*, *glavó* (srov. rus. *góru*, *gólovu*); naopak z koncové přízvučné se přízvuk posunul kupředu, srov. *góra* (rus. *gorá*), *rôka* (rus. *ruká*), *vôda* (rus. *vodá*), *na nôsu* (rus. *na nosú*), *ôkno* (rus. *oknó*), ale pl. *ókna* (rus. *ókna*), *sélo* (rus. *seló*), ale pl. *séla* (rus. *sěla*).

9.5. Ve východoslovanských jazycích nosové *ø* dalo *u* (*ruká*), nosové *ɛ* > *ü* a dále 'a (*mjáso*), tvrdý jer dal *o* (*son*) a měkký jer *e* (*đen'*). Hláská *ě* tu má úzkou výslovnost. V části centrálních ruských dialektů se k ní přitvořil v důsledku novotvorné intonace zadní protějšek *ô*, srov. *kôža*, *vólja*, *nôša*, *nôžka*, *strôjka*, *nôž*, *póst*, *glóžyt*, *pólit*. Na většině území však *ě*, *ô* později splynuly s *e*, *o*.

9.5.1. Rovněž v ukrajinštině se v důsledku náhradního dlužení vytvořilo dlouhé *ō*, *ē* (které se ztotožnilo s *ě*), srov. staroruské (staroukrajinské) psaní *воовьсја* (1266), *воотсја* (1307), *камѣнь*, *учитѣль* (1164). Za toto zdloužené *ō*, *ē*, stejně jako za pův. *ě*, je v ukrajinštině *i*, srov. *kin'*, *nis*, *korin'*, *mid*, *did*, *na ruci*, *na nozi*, jak jsme již uvedli. Původní *i* a *y* splynuly v jeden neměkkící vokál, srov. *syn*, *chodyty*, *robyty*. Je tedy ve spisovné ukrajinštině tento vokalický systém:

i   u
                  y
                  e   o
                  a

Přízvuk je dynamický, volný a pohyblivý. Kvantita zanikla na rozhraní XIV. a XV. stol. (v době počínající diftongizace *nōs* > *nuos* > *nues* > *nües* > *nüs* > *nis* ještě musela existovat).

9.5.2. V ruštině se na většině území (kromě území, kde se zachovalo *ě* a *о*) vytvořil tento vokalický systém:

$$\begin{array}{ccc} i/y & & u \\ & e & o \\ & & a \end{array}$$

Vzhledem k tomu, že se v ruštině zanedlouho po zániku jerů, tj. v průběhu XIII. století, vytvořil silný dynamický přízvuk, který byl volný a pohyblivý, pův. vokalická kvantita zanikla a objevily se už ve XIV. stol. stopy redukce nepřízvučných vokálů ve formě tzv. akání, tj. výslovnosti *vadá* místo *vodá*, srov. *въ апустѣвѣшии земли* (1339), *gadina* „godina“ (1383), *Maskvu* (1383). Vysoké vokály se přitom poněkud ještě více zkrátily, kdežto *e*, *o*, *a* splynuly v jeden redukovaný zvuk α (blízký *a*), vyskytující se ve dvou variantách, a to přední α (po měkkých konsonantech) a zadní α (po tvrdých konsonantech). Bylo tomu tak v jihoruských a středoruských dialektch. Vznikl tak v nepřízvučných slabikách tento vokalický systém:

$$\begin{array}{ccc} i/y & & u \\ & & \alpha/\alpha \end{array}$$

Zadní varianta redukovaného vokálu α buď zůstala jako redukovaná hláska, nebo se změnila v *a*. Přední varianta α se buď zúžila a přešla v zavřené *ɛ* nebo dokonce *i*, nebo zůstala širokou a změnila se v *a*, srov. *n'ěsú*, *n'isú*, *n'asú*. Přitom se projevovaly různé asimilační a disimilační tendence, např. *stalú* (se změnou α v *a*), ale *vadá* (zachování α v disimilační pozici), *n'asu*, ale *n'is'os'* (zde asimilační tendence podle následující tvrdé nebo měkké slabiky), *z'iml'á*—*z'anl'i* (zde disimilační střídání) atd. Podle těchto různých asimilačních a disimilačních tendencí se klasifikují ruské dialekty na různé typy. V severoruských dialektch však akání není, vyslovuje se tam *vodá*. Akání je však kromě jihoruských dialektů i v pásu středoruských dialektů, v němž leží Moskva. Není však v ukrajinštině. Není tedy na severu (severoruské dialekty) a jihu (ukrajinština) východoslovanského území.

9.5.3. Akání je však ve středním pásu východoslovanských jazyků, a tedy i v běloruštině. Je tu tento vokalický systém v přízvučných slabikách:

$$\begin{array}{ccc} i/y & & u \\ & e & o \\ & & a \end{array}$$

V nepřízvučných slabikách je systém:

$$\begin{array}{ccc} i/y & & u \\ & & a(e) \end{array}$$

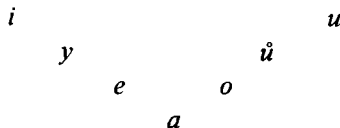
Redukovaný vokál *α* přešel v běloruštině po tvrdých konsonantech ve všech pozicích v *a*, po měkkých konsonantech v '*a*' (*a* ve víceslabičných slovech i v *e*), srov. *hórad* „gorod“, *halasavac'* „golosovat“, *nóvaha* „novogo“, *njasú* [n'asú], *vjasná* [v'asná], *ljasý* [l'asý] „lesy“, ale *lesniki*, *sjaló* „selo“, ale *výselic'*. Akání je v běloruštině i v pravopise; tím se ovšem od sebe graficky vzdalují příbuzné formy, srov. *aknó* „okno“, ale *vókny* „okna“. Silné akání je ve spisovné běloruštině a v západních dialektech (na východě je akání disimilativní).

9.5.4. Ve všech východoslovanských jazycích změna '*e*' > '*o*' po měkkých konsonantech nastala až po zániku jerů, tedy okolo r. 1200, srov. *pěs* (< *p'es* < *pъsb*). Není provedena ve všech jazycích ve stejné míře. V ukrajinštině je jen po sykavkách tupých a po *j* před tvrdou souhláskou, srov. *čornyj*, *čolovik* „muž“, *šostyj*, *pšono*, *bdžola* „včela“, *joho*, *žona* (ale *ženyty*, protože v době změny '*e*' > '*o*' tu bylo ještě *žen'it'i*); po sykavkách ostrých a jiných konsonantech změna není, neboť ty byly v době změny již depalatalizovány, srov. *sestry*, *sester*, *temnyj* (rus. *sěstry*, *sěstěr*, *těmnyj*). V ruštině a běloruštině, kde depalatalizace konsonantů před *e* nenastala, je změna všude tam, kde k tomu byly podmínky, srov. rus. *věl* [v'o], *něs* [n'os], *sěstěr*, *těmnyj*, *nesět*, *sěla*, bělorus. *věsny*, *sěly* (rus. *sěla*), *měd*, *sěstry* (gen. *sjascěr*, rus. *sěstěr*), *cěmny*, *azěry* „jezera“, *njasēm* „neseme“, *ěn* [jon] „on“, *bjaroza* „břiza“ (s *r*, které ztvrdlo). Změna '*e*' > '*o*' připomíná obdobnou změnu v polštině, ale je mnohem mladší; polská změna nastala ještě před zánikem jerů, srov. *žona*, *czolo*, ale *pies* (< *pъsb*), *szedł*, východoslovanská až po zániku jerů, srov. *pěs*, *šěl*, a před tvrdou slabikou vůbec (i nedentální).

9.6. V polštině se provedly změny '*ě*' > '*a*' a '*e*' > '*o*', srov. *miara*, *biały*, *wiara* (ale *bielić*, *wierzyć*), *czoło*, ale *na czele*, *žona*, ale *żeński*, a to ještě před zánikem jerů (nejstarší doklad změny '*ě*' > '*a*' z r. 860). Stejně tak došlo k dispalatalizaci sonant, srov. *twardy* (< *tv'rdъjъ*), ale *twierdzić*, jak jsme již uvedli v příslušné kapitole. Jery zanikly okolo r. 1000 jako v češtině. Nosovky zůstaly (podlehly také dispalatalizaci), ale později (ve XIV. stol.) splynuly v jednu nosovku '*a/q*', která se koncem XV. století rozdělila tak, že za krátké '*a/q*' máme *ę*, srov. *pięć*, *reka*, za dlouhé '*a/q*' máme *a*, srov. *miesiąc*, *mąka*. Podrobné příklady byly již uvedeny. V polštině po zániku jerů trvala vedle sebe měkkostní korelace konsonantická i kvantitativní korelace vokalická. Tento vzájemný poměr se vyřešil tak, že kvantitativní korelace v průběhu XV. stol. zanikla (v češtině tomu bylo naopak, měkkostní korelace konsonantická zanikla, kvantitativní korelace u vokálů zůstala). Dlouhé vokály přitom v polštině změnily svou kvalitu, dlouhé *á* se labializovalo v *ą*, dlouhé *é*, *ó* se zúžily na *ę*, *o*; zároveň se všechny vokály zkrátily, srov. *pták* > *pták*, *tráva* > *trawa*, *dává* > *dawa*, *śnég* > *śnieg* (psáno *śniég*), *dvór* > *dwor* (psáno *dwór*), *gród* > *gród* (psáno *gród*). Vznikl tak koncem XV. století tento základní jednotný systém vokálů:

<i>i/y</i>	<i>u</i>
<i>ę</i>	<i>o</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
<i>a</i>	<i>ą</i>

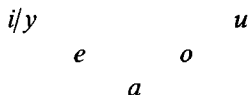
Je založen na protikladu labializovanosti a nelabializovanosti. Z tohoto systému lze vyvodit všechny dílčí systémy polských dialektů. Labializované *â* někde zůstává, jinde přechází v čisté *o*, srov. *ptok*, *trova*, někde se diftongizuje, srov. *ptaŭk*, *traŭwa*, *daŭwau* či *ptouk*, *trouwa*, *douwou*. Diftongizují se někdy i *o*, *o*, srov. *oko* > *uokuo* (ba i *uekue*), *voz* > *vuoz* (> *vuez*, *vŭyz*). V části dialektů zavřené *e* dává *y*, srov. *śnyg*, zavřené *o* vokál *u*-ového charakteru (mezi *o* a *u*), označovaný dialektology často jako *ũ* (*dwŭr*). Může pak systém polských vokálů (bez *â*) vypadat i takto:

Jsou však možné i jiné realizace výchozího obdélníkového systému.

Poznámka. Zavřené *e*, *o* vznikly rovněž z *e*, *o* před nosovými konsonanty, tj. před *m*, *n*, *ń*, srov. *ten* > *teń*, *doma* > *domań*, *jeden* > *jedeń*, *s końami* > *s końamiń*, realizované často jako *tyn*, *dũma*, *jedyn*, *s kińami*. Změně podlehl i *â* (*o*) vzniklé z dlouhého *â*, srov. *zámek* > *zámek* > *zũmek*, *volám* > *volám* > *volũm*, *volámy* > *volũmy*.

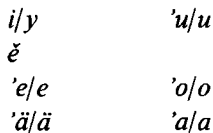
Ve spisovné polštině však vlivem češtiny a patrně i vlivem ukrajinštiny (a ho-
vorové polštiny na ukrajinském a běloruském území) tzv. „pochylone“ vokály (tj. *â*, *é*, *ó*) zanikly. Déle se drželo *é*, srov. psaní *śnieg*, a až do nové doby *ó*, srov. *dwór*, *wóz*, *góra*, ale toto *ó* se nyní spisovně vyslovuje jako čisté *u*. Je tedy systém spisovné polštiny takovýto:

V dialektech je ovšem situace jiná. Přízvuk je v polštině dynamický a je v slově ustálen na předposlední slabice. V rámci morfému je ovšem pohyblivý, srov. *zachód* „západ“ (přízvuk na *za*), gen. *zachodu* (přízvuk na *cho*). Jeho silný dynamický charakter byl také jednou z příčin zániku kvantity.

Poznámka. Silný dynamický přízvuk vznikl v ruštině ve XIII. stol. a způsobil tam zánik kvantity. V ukrajinštině zanikla kvantita na konci XIV. stol., v polštině na konci XV. století, v slezských (lašských) dialektech češtiny na konci XVI. stol. (stejně tak i ve východoslovenských dialektech). Všude se na jejím zániku podílel zesílený dynamický přízvuk, šířící se od severovýchodu na jihozápad.

9.7. V češtině je vývoj vokalismus nejsložitější (když odhlédneme od složité situace v slovinských dialektech). Po zániku jerů (*ъ* > *e*, *ь* > *'e*), a nosovek (*o* > *u*, *e* > *â*) a přesunu pův. *ě* [*â*] mezi hlásky vysoké [*e*] vypadal dílčí systém pračeštiny takto:

V něm začalo docházet ihned k přesunům jednotlivých fonémů. Nejdříve splynulo *ä* v depalatalizované pozici s *a*, srov. *m'äso* > *maso*, *sv'ätý* > *svatý* atd. (výjimka je stč. tvar *sviatemu* [*sv'atému*] sice s *'a*, ale bez depalatalizace *v'*). V 2. pol. XII. stol. pak přední varianta *'a* splynula s *'ä*, srov. *duša* > *dušä*, *čäša* > *čäšä*, a spolu s tímto *ä* pak splynula s *ě*, *kur'ä* > *kur'ě* > *kuřě*, *dušä* > *dušě*, *čäšä* > *čiešě*. Je to tzv. přehláska *'a* > *ě*, která proběhla po r. 1125 (po úmrtí kronikáře Kosmy, tj. pravděpodobně v letech 1150–1225). Ve XIV. stol. pak nastala přehláska *'u* > *'ü* > *i*, srov. *juž* > *jüž* > *již*, *dušu* > *dušü* > *duši*, *c'uzi* > *c'üzi* > *cizi*, *dě-lajú* > *dělaji* (pravděpodobně v letech 1310–1380, tedy zhruba v době vlády Jana Lucemburského a Karla IV.). Rovněž nečetné přední *'o* (vzniklé analogicky podle tvrdých typů) se přehlasovalo v *ě*, srov. *dědicovi* > *dědicěvi*, *ukřižovati* > *ukřižěvati*, *oráčóm* > *oráčiem* (tato přehláska byla později opět analogií zrušena). Ještě ve XIII. století po depalatalizaci *p'e* > *pe*, *b'e* > *be* atd. (*p'eče* > *peče*, *v'ez'e* > *veze*) se dostal na místo *'e* vokál *ě*, srov. *p'ěna*. Byl tedy po všech těchto změnách na konci XIV. stol. tento vokalický systém:

<i>i/y</i>	<i>u</i>
<i>ě/e</i>	<i>o</i>
<i>a</i>	

V něm *ě* buď splynulo s *e*, srov. *s'ěno* > *seno*, *c'ěna* > *cena*, *na voz'ě* > *na voze*, *dušě* > *duše*, *kuožě* > *kuože* (> *kůže*) atd., nebo se rozložilo na *je*, *je* (po labiálách), srov. [*pjena*, *objed*]. Obdobně se rozložilo dlouhé *ě* na diftong *ie* a dlouhé *ó* na diftong *uo* (vydělením labializace), srov. *kóň* > *kuoň*, *vóz* > *vuoz*, takže v dlouhých vokálech vznikl na rozhraní XIV. a XV. stol. tento systém:

<i>i</i>	<i>ú</i>
<i>ie</i>	<i>uo</i>
<i>é</i>	
<i>á</i>	

V něm došlo k dalším změnám. Dlouhé *y* (a někde také *i* po sykavkách a *l*) a *ú* se diftongizovaly, srov. *pýcha* (> *peicha*) > *pejcha*, *strýc* (> *streic*) > *strejc*, *dobry* (> *dobrei*) > *dobrej*, *cítiti* > *cejtít*, *sito* > *sejto*, *múka* > *mouka*, *berú* > *berou*, *vedú* > *vedou*. Diftongy *ie* a *uo* se pak monoftongizovaly, srov. *miera* > *míra*, *viem* > *vím*, *bielý* > *bílý*, *kuoň* > *kůň* [*kúň*], *vuoz* > *vůz* [*vúz*], *vuole* > *vůle* [*vúle*]. Zároveň se *é* zúžilo na *i*, srov. *kamének* > *kamínek*, *dobrého* > *dobřího*, *mléko* > *mlíko*; tato poslední změna do spisovného jazyka plně nepronikla (srov. *dobrého*, *mléko*, *lékař*, ale *klišťky*, *řici*, *líška*) stejně jako diftongizace *y* > *ei* (srov. spisovně *dobry*, *strýc*, *pýcha*). Pronikla tam však změna *aj* > *ej*, *daj* > *dej*, *najlepší* > *nejlepší*. Těmito změnami vznikl na rozhraní XV. a XVI. stol. tento vokalický systém:

<i>i</i>	<i>ú</i>
<i>ei</i>	<i>ou</i>
<i>á</i>	

Diftongy *ei* a *ou* se ve středomoravských dialektech v XVI. století monoftongizovaly, srov. *streic* > *stréc*, *mouka* > *móka*; ve spisovné češtině se začalo *ej* chápat jako bifonematické spojení *e + j*, srov. *dej*, a *ou* jako bifonematické spojení *o* a neslabičné varianty *u*-ové, srov. *mouka*. Na východní Moravě diftongizace *y* > *ei* > *ej* a *ú* > *ou* nenastala, srov. *strýc/stríc*, *múka*, *berú*. Stejně tak tam nenastaly změny *é* > *í*, srov. *dobré mléko*, a *aj* > *ej*, srov. *daj*, *najlepší*.

V novočeském spisovném jazyce je tento systém dlouhých vokálů:

<i>i</i>		<i>ú</i>	
	<i>é</i>	(<i>ó</i>)	(+ <i>ej</i> , <i>ou</i>)
	<i>á</i>		

Vokál *é* se udržel ve spisovné normě (*dobré*, *mléko*, *dobrého*, *dobrému*), dále ve slovech cizích (*šofér*, *montér*), vokál *ó* je jen v slovech cizích (*móda*, *citrón*), proto je v závorce jako neplně integrovaný foném. Spisovný grafém *y* označuje (neměkčící) *í*, srov. *strýc* [stríc].

V krátkém vokalizmu zadní varianta *i*-ová, totiž *y*, splynula s *i*, takže novočeský spisovný systém je takovýto:

<i>i</i>		<i>u</i>
	<i>e</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>	

9.7.1. Poznámka: V slezských (slezskomoravských neboli lašských) dialektech se vokál *y* osamostatnil jako samostatný foném. Dlouhé vokály se v důsledku silného dynamického přízvuku na předposlední slabice (který sem přišel z polštiny) zkrátily. Je tu proto tento systém:

<i>i</i>	<i>u</i>
	<i>y</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>

9.7.2. Ve značné části středomoravských (hanáckých) dialektů vokál *y* přešel v široké *e*, srov. *ryby* > *rěbē*, *byl* > *běl*, vokál *u* pak v široké *o*, srov. *budu* > *bōdō*, *kus* > *kōs*; dlouhé *í*, *ú* se na části středomoravského území zkrátily (*vím* > *vim*, *kuň* > *kuň*). Vznikl tak v tzv. centrální hanáčtině tento systém krátkých vokálů:

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
<i>ɛ</i>	<i>ɔ</i>
	<i>a</i>

Systém dlouhých vokálů (po monoftongizaci *ei* > *é*, *ou* > *ó*) je na tom území, kde se zkrátilo *í*, *ú*, tento:

<i>é</i>	<i>ó</i>
	<i>á</i>

9.7.3. Přízvuk je v češtině poměrně slabý a je na první slabice v slově. Kvantita je, jak jsme viděli, zachována. V slezských (slezskomoravských, lašských) dialektech, kde je silnější dynamický přízvuk na předposlední slabice, kvantita zanikla.

9.8. Ve střední slovenštině vznikl po zániku jerů ($\delta > o$, $\flat > e$) a nosovek ($\rho > u$, $\xi > \ddot{a}$) obdobný systém jako v pračestíně, i když s poněkud jinou distribucí vokálů (vzhledem ke změně $\flat > o$). Po změně $\acute{e} > e$ tam vznikl tento systém:

'i/y	'u/u
e	o
ä	a

V něm zadní varianta *i-ová*, totiž *y*, v průběhu historického vývoje (XIV./XV. stol.) splynula (jako *i* ve většině českých nářečí) s *i*. Rovněž '*u* (s výjimkou sporadické změny typu *Luptov* > *Liptov* a omezené nářeční změny '*u* > *i*, srov. *c'udzí* > *cidzí*, *c'údití* > *cíditi*, *l'ud* > *lid* atd. v jižní části středoslovenských nářečí, tu spolu se změnou '*o* > *e*, srov. *oc'ovi* > *ocevi*, *mužovi* > *muževi*, *z radost'eu*, *za pecieü*) splynulo na většině území s *u*. Vokál *ä* se na části území udržel, na části splynul s *e*, srov. *mäso*, *svätý* / *meso*, *svetý*. V slabikách dlouhých došlo k diftongizaci *é* (a také dlouhého *ě*) na *ie* a dlouhého *ó* na *uo* (které se označuje ve spisovném jazyce grafémem *ô*), srov. *žen* (gen. pl.) > *žien*, *neséš* > *nesieš*, *miera*, *viera*, *mlieko*, *kóň* > *kuoň*, *kóš* > *kuoš*, *móžeš* > *muožeš* (spis. pravopisem *kôň*, *kôš*, *môžeš*). Slovenští badatelé kladou diftongizaci do XIII. stol. (v češtině však nastala diftongizace *ó* > *uo* až ve stol. XIV.). Rovněž dlouhé *ä* se v části středoslovenských dialektů zachovalo (na Oravě, srov. *porádek*, *vzät'*, *oni trpã*), na větší části se však diftongizovalo (v XV. stol.) na *ia*, srov. *poriadok*, *vziat'*, *trpia*, *sviatok*, *viac*. Tak je tomu i ve spisovné slovenštině.

9.8.1. V západoslovenských a východoslovenských dialektech se *ä* nevyskytuje. Je tu místo něho *a* nebo *e*. Rovněž nejsou v jižní části západoslovenských dialektů diftongy *ie* a *uo*, je tu *í*, *ú* (srov. *bilí*, *kúň* v záhorských dialektech) nebo *í*, *ó* (*bilí*, *kóň*) na ostatním území. V severní části západoslovenských dialektů se však diftongy *ie* a *uo* vyskytují.

9.8.2. Ve východoslovenských dialektech zanikla kvantita (obdobně jako v slezskomoravských neboli lašských dialektech češtiny). Je tu proto systém:

i	u
e	o
a	

9.8.3. Přízvuk je v slovenštině na první slabice, kvantita je zachována. Tak je tomu důsledně v západní slovenštině. Ve středoslovenských dialektech přízvuk poněkud kolísá (mezi první a předposlední slabikou jako v českých dialektech na východní Moravě na Valašsku), i když ve spisovném jazyce je na první slabice. Kvantita je ve střední slovenštině (a ve spisovném jazyce) omezena tzv. rytmičkým

zákonem, srov. *dobry*, ale *krásny*, *nedá*, ale *nedáva*. Ve východoslovenských dialektch je přízvuk na předposlední slabice (jako v slezskomoravských (lašských) dialektch češtiny) a kvantita tu, jak již bylo řečeno, zanikla.

9.9. V lužické srbštině po zániku jerů a nosovek ($\varrho > u$, $\epsilon > ä$) a přesunu ϵ mezi vysoké hlásky vznikl systém podobný systému pračeskému:

<i>i/y</i>	<i>'u/u.</i>
<i>ě</i>	
<i>e</i>	<i>o</i>
<i>ä</i>	<i>a</i>

V něm se *ä* v dolní lužické srbštině ztotožnilo s *ě*, srov. *měso*, *swěty*, *glědaš*, *jězyk*, v horní lužické srbštině dalo *'a*, srov. *mjaso*, *swjaty*, *hladač*, *jazyk*. Tím se systém čtyřúhelníkový změnil na systém trojúhelníkový. K *ě* se pak dotvořil zadní protějšek (v důsledku náhradního dlužení a snad i novoakutové intonace) v podobě *ó*, srov. *hlód*, *hród*, *nós*, *nóc*, *plótno*. Je tedy v lužičtině tento základní systém:

<i>i/y</i>	<i>u</i>
<i>ě</i>	<i>ó</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>

Je v obou lužických jazycích. Hlásky *ě* a *ó* mají poněkud diftongický charakter, vyslovují se jako *ř*, *u'*.

9.9.1. V tomto systému docházelo k přesunům variant od jednoho fonému k druhému. K nejstarším změnám patří přesun *'e > 'o* připomínající obdobnou změnu v polštině a v ruštině, srov. hl. i dl. *morjo*, *polo*, *wšo* „vše“, *njedaloko*, *brjóh/brjog*, *klon* „javor“, hl. *ćopły*, *pćoła*, *hižo* „již“, dl. *śopły*, *pšono*, *zašo* „dě“ (imperf.), *běšo* „byl“, *jo* „je“, *jogo*, *nebužoš* „nebudeš“, *južo* „již“. Změna nastala zpravidla na konci slova a před tvrdými hláskami. Provádí se po zániku jerů i po zániku nosových samohlásek, srov. hl. *brěmjo* „břemeno“, *symjo* „semeno“ (ale dl. *brěmje*, *semje*). V posledních případech musíme počítat s tím, že *ä* přešlo v *e*, a to teprve v *'o*. Rozsah změny *'e > 'o* je v horní i dolní lužičtině různý, srov. hl. *budžece*, *je*, *jeho*, ale dl. *bužošo* „budete“, *jo* „je“, *jogo*, a už uvedené hl. *brěmjo*, ale dl. *brěmje*.

9.9.2. Dalším příkladem přechodu je *'e > 'ä > 'a* v dolní lužičtině (asi ze XVII. stol.), srov. dl. *ńesć > ńāsć > ńasć*, psáno *njasć* (hluž. *njesć*), *wjasoły* (hl. *wjesoły*), *wjas* (hl. *wjes*), *lagnuś se* (hl. *lehnyć so*), *brjaza* (hl. *brěza*), *lan* (hl. *len*), *śamny* (hl. *ćěmny*) „temný“. Opačným je hornolužická změna *'a > 'ä > 'e*: *jehnjo* (dl. *jagnje*), *smjec so* (dl. *smjaś se*), *zjewić so*, *pjec* (ale *pjaty*), *swjećić* (ale *swjaty*). Tato poměrně pozdní změna (ze XVII. a XVIII. stol.) připomíná českou přehlásku z 2. pol. XII. stol. Změna *'u > 'ü > i* se provedla v slabikách *ju*, *'u*, *r'u*, srov. hl. *blido*, *briščo*, *hižo* (< *juže*, dl. *južo*). Opačná změna je *i > ü > u*, srov. dl. *bluzna*, *žumaś*, *sluwa*. Přechody variant od jednoho fonému k druhému

můžeme pozorovat nejen u předních variant vokálů, nýbrž i u zadních, srov. $y > u$, např. *wydra* > *wudra* (tak v obou luž. jaz.), *wuchod* „východ“ (hl. i dl.), *wumjo* (hl.) / *wumje* (dl.) „vemeno“, *wusoki* (dluž.; hluž. *wysoki*), *wuč/wuš* „výti“ nebo $u > y$, srov. dl. *rozym* (hl. *rozum*), *gołyb* (dl. dial.), *kłobyk* (dl. dial.), *-nuć* > *-nyć* (hluž., srov. *wuknyć* „učit se“). Asimilaci vlivem následující slabiky můžeme pozorovat u příkladů *dojic* > *dejić*, *dejny*, *lemić* (hluž.). Z toho vidíme, že lužická srbština je charakterizována po celé období – nehledíme-li k *ě* a *ó*. – přesouváním variant od jednoho fonému k druhému ($'u > ü > i$, $i > ü > u$, $y > u$, $u > y$, $'e > 'ö > 'o$, $o > ö > e$, $'a > 'ä > 'e$, $'e > 'ä > 'a$). Poznamenáváme, že všechny námi uváděné příklady nejsou spisovné (např. *sluwa*, spis. *śliwa*, *gołyb* atp.).

9.9.3. Přízvuk je v obou lužických jazycích na slabice první, kvantita neexistuje.

9.10.1. O vývoji konsonantické měkkostní korelace v slovanských jazycích jsme již mluvili (6.6.2. a 6.6.3.). S ní také souvisí asibilace konsonantů (vznik sykavého elementu), srov. rus. *bud'et'e* často vyslovované jako *bud'et'se*. Tato asibilace zesílila zejména v běloruštině, srov. *cëmny* [c'omny], *sjascër* [s'asc'or] „sester“, *adzin* [adzin], dále v polštině, srov. *będzicie* [będžeće], v luž. srbštině *budžeće* (hluž.; dluž. dokonce se ztrátou závěrovosti *bužošo*). Existuje i v dialektech slovenských a českých (srov. sloven. *dzedzina*, *dzeci*, *budzece*, čes. laš. *dz'edz'ina*, *budz'ec'e*, *c'epły*).

9.10.2. Asibilace se vyvinula i u měkkého *r'* v češtině a v polštině, takže z něho vzniklo (ve XIII. stol.) *ř*, srov. čes. *tři*, *moře*, pol. *trzy* [třy > tšy], *morze* [moře > može], *rzeka*; po *p*, *t*, *k* je tato změna i v horní lužické srbštině, srov. *při*, *tři*, *křídlo* [pši, tši (čij/cji), kšiduo] i v dolní luž. srbštině, srov. *psi*, *tši*, *kšidlo*. V dolní lužičtině se mění i tvrdé *r* po *p*, *t*, *k* na *š*, srov. *kšaj* „kraj“, *pšosys* „prosití“, *tšawa* „tráva“ (ale tam, kde *pr*, *tr*, *kr* vzniklo až po metatezi likvid, změna nenastává, srov. *proch*, *prog*, *krowa*, *trěš* „třiti“, viz 4.11.3.1.).

9.10.3. V několika slovanských jazycích (polštině, lužické srbštině, ruštině a běloruštině) došlo ke změnám *ky*, *gy*, (*chy*) > *k'i*, *g'i*, (*ch'i*), srov. pol. *ręki*, *kiwać*, *nogi* (ale *chytry*, *muchy*), hluž. *ruki*, *nohi*, *kiwać*, *hibać*, *chilić so*, dluž. *bajki*, *nalogi*, *kiwaś* (ale *chytšy*, *chyz'a*), rus. *ruki*, *nogi*, *kislyj*, *chitryj*, bělorus. *ruki*, *nohi*, *kiwać*, *kisły*, *chitry*. V kašubských dialektech (počítajících se nyní k dialektům polštiny) se toto *k'i*, *g'i* znovu asibilovalo, srov. *tacim džipćim ćijaćem* (pol. *takim gibkim kijakiem*).

9.10.3.1. Ve vymřelé polabštině (okolo r. 1700) se rovněž vyskytovala změna *ky*, *gy* > *k'i*, *g'i*; toto *k'i*, *g'i* dalo pak *t'i*, *d'i* (s diftongizací *i* > *ai* pak *t'ai*, *d'ai*), srov. *t'aipə* „kypí“, *nüď'ai* „nogy“. V tomto jazyce je i palatalizace před pův. *ɔ*, srov. *nüď'ët* (< *nogɔtb*), a před *ö*, *ü* vzniklými z *o*, srov. *t'öšä* „kosa“, *t'ölä* „kolo“, *t'ün* „kůň“, *d'ölob* „golöb“ (*ö*, *ü* vznikly postupem *o* > *uo* > *ue* > *üe* > *üö* > *ü*, *ö*; toto *ö* je před pův. tvrdou zubnicí, *ü* v ostatních případech).

9.10.3.2. Změna *ky*, *gy* > *k'i*, *g'i* nastala v důsledku vzájemné asimilace konsonantů a vokálu *y* (veláry *k*, *g* se totiž asimilačně přiblížily k středopatrovému (na palatu artikulovanému) *y* a vznikly tak *k'*, *g'*; po měkkých *k'*, *g'* se potom *y* jako po ostatních měkkých změnilo v *i*, takže vzniklo *k'i*, *g'i*). Obdobná asimilace

ka > *k'ä* (*ga* > *g'ä*) nastala ve středoslovenských dialektch, srov. *kämeň*, *käditi*, *ukázat'*, *gäjdi* atp. (*a* je hláska středová, *k* se k ní asimilovalo v *k'* a vokál *a* se změnil v *ä*). Taková změna (*ka* > *k'ä*) je i ve francouzštině (lat. *ka* > *k'ä* > *čä* > *ča* > *ša*, srov. *camera* > ... > *chambre* [šambra], *cantāre* > ... > *chanter* [šantě]).

9.10.3.3. V důsledku střídání měkkého *r'ä* a *ra* vznikla i změna *ra* > *rä* v některých slovenských nářečích, srov. *bräda*, *kräj*, *präsa* atd. Obdobná změna *ra* > *rä* > *re* je i v polských (kašubských) dialektch.

9.11. Velmi závažnou změnou (kromě palatalizačních a depalatalizačních tendencí) je spirantizace *g* > *γ* (> *h*). Ta vznikla ze systémových důvodů a předpoklady pro ni vznikly po praslovanských palatalizacích; srov. dílčí systémy:

<i>k</i>	<i>g</i>	<i>ch</i>		<i>k</i>	<i>ch</i>	<i>γ</i>
<i>č</i>		<i>š</i>	<i>ž</i> >	<i>č</i>	<i>š</i>	<i>ž</i>
<i>c'</i>		<i>s'</i>	<i>z'</i>	<i>c'</i>	<i>s'</i>	<i>z'</i>

Tak je tomu např. v ukrajinštině (a také v češtině). Podpurným prostředkem pro změnu byla i morfologická analogie, tj. alternace stč. *ruka*—*ručka*—*rucě*, ale *noga*—*nožka*—*na nožě*, tedy zřetele morfonologické. Tam, kde se oba předpoklady (podmínky pro změnu) spojily, změna nastala, srov. čes. *noga* > *noya* > *noha*, *boga* > *boya* > *boha*, *pogan* > *pojan* > *pohan* atd.; je tomu tak v češtině, slovenštině, ukrajinštině (srov. *noha*—*na nozi*), v běloruštině (*noha*—*na noze*), v jižní části ruštiny (tj. v jihoruských dialektch, tu zůstalo zpravidla *γ*, srov. *γarä* „hora“, *naγä* „noha“) a v horní lužické srbštině (*noha*, *hora*). V dolní lužické srbštině byly sice rovněž stejné podmínky, ale tam vzniklo *h* jako hláska protetická, srov. *huzki* „úzký“, *hukšop* „úkrop“, *huknik* „učedník“, proto tu ke změně nedošlo (zůstalo *g*, srov. *noga*, *gora*).

9.11.1. V jižních jazycích slovanských (jako celku) změna nenastala. V srbocharvátštině je fonologický systém vyrovnaný:

<i>k</i>	<i>g</i>
<i>c'</i>	<i>d</i>

Morfologické zřetele se tu samy neuplatnily. Zato se změna provedla v části dialektů slovinských, srov. *γaspä* „paní“, *poγlédov* „pohlédli“, *néγa* (spis. *néga*), *γa* (spis. *ga*) „ho“, neboť ve slovinštině místo *c'*, *d* je *č*, *j* (*sveča*, *meja*).

9.11.2. V polštině, kde za II. a III. palatalizaci *g'* je *dz*, zůstalo *g* nezměněno, alternance jsou pravidelné, srov. *reka*—*reče*, *noga*—*nodze*; je tu tedy *noga*, *góra*, *gród* atd. Změna se neprovedla ani v severoruských dialektch, neboť tam došlo brzy k odstranění morfologických alternací, srov. *na rukě*, *na nogě* (nyní *na ruce*, *na noge*), viz staroruský doklad *vъ rususkěi storoně veličei* (kde je v jednom dokladu *k* i *c*), takže tam morfologická podpora změny odpadla.

9.11.3. Tam, kde nenastala změna *g* > *γ* (> *h*), byla oslabena pozice hlásky *ch*. Ta v makedonštině v některých případech zaniká, srov. *ubav* (< *chubav*) „pěkný“, *odi* (< *chodi*) nebo 3. os. plur. imperf. *nosea* (< *nosecha*), v jiných se mění ve *f*

psané v koncovkách aoristu a imperfekta jako *v*, srov. *dojdov* „došel jsem“, *nosev* „nosil jsem“, nebo ve *v*, srov. *muva* „moucha“, *suva* „suchá“. Rovněž v srbocharvátštině *ch* (psané v latinské grafice jako *h*) v dialektech často zaniká. Ve spisovném jazyce je jeho existence podpořena dialekty v Bosně a Hercegovině, neboť tamní muslimové užívají *ch* v arabských modlitbách, takže se udrželo i v domácím jazyce. Rovněž v polských dialektech se *ch* často oslabuje a mění (zejména *chw* > *f*; tento jev je i v srbocharvátštině), někdy pak se *ch* mění v *k*, srov. na *tyk nogak* (< na *tych nogach*).

9.11.4. Vzhledem k tomu, že podmínky pro změnu *g* > *γ* (> *h*) byly již v praslovanštině (po palatalizaci velár a alveolár), někteří lingvisté se domnívají, že jde o dialektickou změnu praslovanskou. České doklady z Kosmovy kroniky (před r. 1125) však svědčí proti tomu; tu je všude *g*. Rovněž stará přejetí ze slovenštiny do maďarštiny ukazují na *g*, nikoli na hlásku spirantickou. Nejstarší český doklad na spirantickou hlásku je slovo *Bohuslaus* z r. 1169. Ve východoslovanských jazycích je z r. 1151 doklad *ospodarja* (psaný *ospodarę*); pisář neuměl napsat spirantické *γ*, a proto ho vynechal; zřetelné doklady typu *haliciensis* jsou až ze XIV. století (1375). Nastala tedy změna v češtině a v ukrajinštině pravděpodobně v letech 1150–1225 (přip. 1125–1200) a patrně ve stejné době i v ostatních jazycích, kde se vyskytuje. Uvažuje-li se o době starší, praslovanské, mohl to být jen náběh k této změně v některých pozicích. Jako skutečně fonologická změna se změna *g* > *γ* provedla až ve 2. pol. XII. stol. (a na počátku stol. XIII.), jak svědčí o tom neomylně české doklady, což zdůvodnil již F. Trávníček. Druhá část změny (tj. posun *γ* > *h*) nastala v češtině až po XIV. století.

9.11.5. V těch jazycích, ve kterých se změna *g* > *γ* (> *h*) provedla, nenastala zpravidla ve skupině *zg* (v disimilační pozici), srov. bělorus. *mazgi*, *rózgi*, sloven. *rázga*, *mozg*, čes. dial. (laš.) *mizga* „míza“ a konečně i české spisovné *mozku* (< *mozgu*; po zániku *g* jako fonému se *g* ve skupině *zg* změnilo v *k*); podle genitivu *mozku* pak vznikl nominativ *mozek*, pod. i *mezek* (ale v slově *mězga*, stč. *miezha* „míza“ změna nastala; v dialektech však někde zůstalo *zg*, srov. již uvedené *mizga*). Zachování *zg* podpořila i existence *ždž*. Vysvětá to dobře z tohoto znázornění:

<i>k</i>	(<i>zg</i>)	<i>ch</i>	<i>γ</i>
<i>č</i>	(<i>ždž</i>)	<i>š</i>	<i>ž</i>

9.12. Na části slovanského území se vyskytuje tzv. mazušení, tj. přechod *č*, *š*, *ž* v *c*, *s*, *z*, srov. pol. dial. *cas* „čas“, *syja*, *zaba*. Mazušení je v polštině v dialektech mazovských, malopolských a v severní části dialektů slezských, není v dialektech velkopolských (Poznaň) a v jižní části dialektů slezských (sousedících s češtinou) a porůznu na okrajových úsecích a v kašubštině (tam je opět ztvrdnutí *c'*, *s'*, *z'*, *dz'* > *c*, *s*, *z*, *dz*). Mazušení je i ve vymřelé polabštině, srov. *nüz* „nůž“, *cornæ* „černý“, *caistæ* „čistý“, *coso* „čáša, čiše“, *daušæ* „duše“, *saidli* „šidlo“, *zaidai* „židé“, *zoboi* „žáby“ (jsou tu zároveň diftongizace *i* > *ai*, *y* > *oi*, *u* > *au* a změna

o > ü). Konsonant *č* splynul s *c* i v dolní lužické srbštině, srov. *cakaš* (hluž. *čakać*), *cas*, *cyniš* (hluž. *činić*), *clowjek*, *carny* (hluž. *čorny*) „černý“. Ve skupině *čr* nastala změna v srbocharvátštině, srov. *crnio vino*, a v makedonštině, srov. *crn*. V severoruských dialektech splynuly *č* a *c* v jeden foném, který se realizuje buď jako *c* (cokající dialekty), nebo jako *č* (čokající dialekty). V cokajících dialektech je *c'* měkké. Měkké *c'* (přesto, že tu je i *č*) je i v ukrajinštině, srov. *mudrec'*, *vivcja* [*v'iuć'a*].

9.13. Ve většině slovanských jazyků nastala tzv. znělostní asimilace, a to uvnitř slova i na konci. V ruštině jsou nejstarší doklady ze XIV. stol., srov. *koropka* „krabička“ (1358), *uskimi* (1307), na konci slova dokonce už z konce XIII. stol. V průběhu XIV. stol. nastala znělostní asimilace i v češtině (nebyla ještě na počátku XIV. stol., srov. psaní *sbožie*, *tbáti*, *čbán*, *všdy*, *dchoř*, ale už *gdež*, *gdyž* místo *kdež*, *když*), na konci slova až na rozhraní XIV. a XV. stol. (srov. psaní *vrah* „vrah“, *knich* „knih“). Znělostní asimilace na konci slova nenastala v srbocharvátštině a v ukrajinštině, dále ve východočeských nářečích, srov. srbocharvátské *srb* (ale uvnitř slova *srpski*, *vrapca*), *dub*, *grad*, *rog*, *voz*, *nož*, ukraj. *zub*, *hórod*, *mid* „med“, *niž* „niž“, *viz* „vůz“ (všechny příklady se znělou na konci), ba ani uvnitř slova není v ukrajinštině asimilace znělých v neznělé provedena, srov. *kládka*, *knýzka*, *kázka*, *zúbki*; asimilují se však neznělé ve znělé, srov. *borod'ba*, *proz'ba* (psáno však *borot'ba*, *pros'ba*). Ve východočeských dialektech není asimilace na konci slova, srov. *dub*, *had*, *viď*, *vúz*. V neslovanských jazycích (nacházejících se v sousedství slovanských) není znělostní asimilace v maďarštině, tu se rozlišují *had* „vojsko“ (*s d*) – *hat* „šest“, *köd* „mlha“ – *köt* „plete“, *kéz* „ruka“ – *kész* „hotový“.

9.13.1. Na části slovanského území je i mezislovní asimilace, srov. české dialektické (moravské) *tag on* (< *tak on*) *přišěu* (východomor.) proti čes. spisovnému *tak on přišel*, jihopolské [*brad idže*] proti severopol. [*brat idže*].

9.14. Rozdílily jsou i ve výslovnosti *v*. Hlávka *v* byla původně bilabiální, tj. *w*. Dodnes je tomu tak v ukrajinštině, kde se vyslovuje [*wodá*, *wahá*, *wúlyc'a*] (s protetickým *w*): jen před *i* je kolísání, srov. [*w'in*] i [*v'in*] „on“ (s protetickým *w*). V zavřené slabice se místo *w* vyslovuje neslabičné *u*, srov. [*prauða*, *leu*], i když se píše *pravda*, *lev*. Obdobně je tomu v lužické srbštině, srov. *woda* (s bilabiálním *w*), *dawac'*, *wěc*, *prawda* [*prauða*], *slawny* [*swauny*], *dawno* [*dauno*]. Neslabičné *u* je v zavřené slabice i v běloruštině, srov. *karouka* „kravka“, *halouka* „hlavička“, *chleu* „chlév“, *karou* „krav“, dále ve slovinštině *pravda* [*prauða*], *ovca* [*ouca*], *kavka* [*kauka*], *gotov* [*gotou*], *živ* [*žiu*], v slovenštině *pravda* [*prauða*], *robotník* [*robotníkou*], *krv* [*kru*], ve východočeských nářečích, srov. *prauða*, *kreu*, *oušem* „ovšem“, *po usi* „po vsi“; místy jsou ve východních Čechách i zbytky bilabiálního *w*, srov. *wiprawowal*. O původním bilabiálním charakteru *v* svědčí i přechod *w > u*, srov. sch. *unuk* „vnuk“, *udovica* „vdova“, bělorus. *udava* „vdova“, častý přechod předložky a předpony *v* v *u*, srov. sch. *u kući* „doma“, *uzvesti*, *uzeti*, slovin. *vzeti* se vyslovuje buď *uzeti* nebo *uzeti* či *wzeti*. Dále můžeme uvést historicky provedenou

změnu na příkladu českého *uvést* proti rus. *vvesti*, či *úvod* proti rus. *vvedenije*, stč. *u Prazě* (< *w Prazě*). Ve staré češtině se bilabiální *w* drželo do XIV. stol., změna *w > v* nastala až po tomto datu. Patrně ve stejné době nastala i ve většině ostatních slovanských jazyků, v nichž je provedena (tj. např. v ruštině, bulharštině, polštině, slovenštině), srov. ruské *krov'* [*krof'*] proti ukrajinskému *krov* [*krou*].

9.15. Ve značné části slovanských jazyků se vyskytuje i přechod tvrdého *l* v zavřené slabice v neslabičné *u*. Je tomu tak v běloruštině, srov. *vouk* „vlk“, *pryšou* „přišel“, *šouk* „hedvábí“ (rus. *šělk*), v ukrajinštině, srov. *vovk* [*wouk*] „vlk“, *buv* [*buu*] „byl“, *chodyv* [*chodiu*] „chodil“, v slovinštině *pisal* [*pisau*], *bral* [*brau*], *govoril* [*govoriu*], *solza* [*soūza*] „slza“, *bolha* [*boūcha*] „blecha“, v některých slovenských dialektech, např. *daū*, *maū*, *boū* „byl“ (spisovně však *dal*, *mal*, *bol*), v části českých dialektů, srov. *voláū*, *biū* „byl“ (příklady z východomoravských dialektů). V lužické srbštině a v polských dialektech každé tvrdé *l > u*, srov. pol. *bylem* [*bjuem*], *wołalem* [*voūauem*], *malo* [*mauo*], luž. *malo* [*mauo* či *mawo*], *ławka* [*uauka* či *wauka*], *zły* [*zuy* či *zwy*]. V srbocharvátštině dalo *u* v zavřené slabice (z pův. *l*) vokál *o*, jak jsme již uvedli, srov. *pisao* „psal“, *bio* „byl“, *veoma* „velmi“, *pratioca* (gen. sg.) „průvodce“ (nom. sg. *pratilac*), *umr-o* „umrl, umřel“.

9.16. Sonantní *r*, *l* (viz 4.12.) se udrželo v češtině, srov. *hrdlo*, *krk*, *trh* (za tvrdé *ř*), *srp*, *smrt*, *vrch* (za měkké *ř*), *plný*, *mlčet*, *vlk* (za měkké *ř* po labiálách), dále ve slovenštině, srov. *trh*, *krk*, *srp*, *smrt*, *vrba*, ale i *vřbie* (s dlouhým *r* sonans), *plný*, *vlk*, ale i *dlhý*, *stĺp* (proti čes. *dlouhý*, *sloup*). Ve východomoravských dialektech českého jazyka je i tvrdé a měkké *l* sonans (a to dlouhé i krátké), srov. *vlk* – *vĺča*, *dlhý* – *stĺp* (viz 4.12.4.4.). Sonantní *r* je i v srbocharvátštině a v makedonštině, srov. *trg*, *crn*. Sonantní *l* dalo v srbocharvátštině *u*, srov. *vuk* „vlk“, *pun* „pln“, *tust* „tlustý“. Sonantní *m* se vyskytuje ve spisovné češtině, srov. *sedm*, *osm* (z psl. *sedmь*, *osmь*), zpravidla však vyslovované s průvodním vokálem, tedy *sedum*, *osum*, dial. *sedym*, *osym*, příp. se sonantním *n*, srov. *sedn*, *osn* (na vých. a střední Moravě).

9.17. Poznámka. Nemohli jsme v tomto stručném přehledu vyčerpat všechno, např. vznik ukrajinského *žyttja* [*žyt' t' a*], *znannja* [*znan' n' a*], běloruského *žycčė* [*žyc' c' o*], *žadanne* [*žadan' n' e*] atd. (ukr. *žyt' t' a* vzniklo z psl. *žitъje* zdvojením (zdloužením) konsonantu a navíc změnou *ie > ia*; obdobně změna *ie > ia* je i ve středoslovenském nářečním *znamenja*, *nárečia*, spisovně *znamenje*, *nárečie* (ale ve Štúrově slovenštině bylo ještě *Nárečia slovenskuo*). Vůbec už jsme nemohli věnovat pozornost detailním jevům v dialektech, ač některé by byly velmi zajímavé, srov. středoslovenskou úzce dialektickou změnu *ie > ia*, *uo > ua*, *miera > mĭara*, *viem > vĭam*, *kuoň > kuan > kvan*, *nuož > nuož > nvaž*, připomínající obdobné změny v rumunštině, srov. *deal* [*d' a l*] „kopec“, *moarte* [*m' arte*] „smrt“ (*ō > uo > °a*, *°a*). Také jsme si nemohli všimnout vzniku zdvojených konsonantů na různých úsecích slovanského území, srov. východočes. *žannej > žádnej*, západoslovenské *padla > palla*, *sadnúť > sannúť*, rus. *priježžat'* atd., ani přechodu *ž > r* v slovinštině a v srbocharvátštině, srov. slovin. *možeš > moreš*, *kakože > kakor*, sch. *ježe > jer(e)*

(jde tu o tzv. rotacismus; srov. i lat. *esam* > *ezam* > *eram*, „byl jsem“, germ. *k^wis* > *hwer* > něm. *wer* „kdo“).

V našem přehledu jsme chtěli jen ukázat hlavní tendence ve vývoji fonologického systému po rozpadu praslovanštiny.

9.18. Poznámka k vývoji morfologickému. Nebylo naším úkolem se zabývat tvaroslovím. Avšak vzhledem k tomu, že jsme při výkladu praslovanských koncovek po r. 800 prakticky předvedli celou tzv. formální morfologii, pokusíme se aspoň v nejstručnější podobě nastínit tendence vývoje této formální morfologie.

9.18.1. V deklinaci v severoslovanských jazycích zůstaly některé základní typy deklinace od praslovanského období po dnešek téměř beze změny (odhlédneme-li od změn čistě fonetických); týká se to např. typu *žena* v češtině i v ruštině. V ruštině byla zrušena alternace *k* – *c*, *g* – *z* v deklinaci, takže máme *na ruce*, *na noze*, jak bylo už připomenuto (v ukrajinštině však *na ruci*, *na nozi*, v běloruš. *na ruce*, *na naze*). Mnohem později nastalo částečné zrušení této alternace ve slovenštině, srov. *na ruke*, *na nohe*, *na streche* (ale v některých okrajových dialektech dodnes *na ruce*, *na noze*, *na strese*). V rámci jednotlivých deklinačních typů docházelo k sblížení měkkých a tvrdých typů (srov. rus. *zemlja*, *zemlji*, *zemlje* podle *žena*, *ženy*, *ženě*; v srbocharvátštině naopak podle *duša*, *duše*, *duši* vzniklo *žena*, *žene*, *ženi*). V češtině vzájemným působením *ja*-kmenů a *i*-kmenů vznikl nový typ *píseň* (srov. *píseň*, *písně*, *písní*). V rámci maskulin na sebe působily téměř ve všech slovanských jazycích *o*-kmeny a *u*-kmeny, a tím vznikala v jednotlivých jazycích jednotná deklinace maskulin, v níž se v různé míře využilo obou dubletních koncovek, srov. v češtině gen. *vlka*, ale *dubu* podle *vrchu*, dat. *pánovi* podle *synovi*, ale *stromu*, lok. pl. *lesích* (< *lesiech*), ale *stromech* podle *synech*, nom. pl. *pánové* vedle *páni* podle *synové*, gen. pl. *pánův* (> ně. *pánů*) podle *synův*; jiná distribuce konc. *-u* a *-a* v gen. sg. je v polštině a v ruštině, stejně jako *-ovi* a *-u* v polštině a ukrajinštině atd. V důsledku splynutí tvaru nom. a akuz. sg. u maskulin (srov. 1. *synъ* – 4. *synъ*, 1. *чъловѣкъ* – 4. *чъловѣкъ*) se začal postupně objevovat tzv. genitiv–akuzativ u jmen vlastních (srov. *Isusa* již v stsl. památkách) a u jmen osobních (srov. stč. *viž' u pána* již ve XIV. stol., ale přitom ještě *potočichu posel brzý* (s pův. akuz.) „poslali rychlého posla“) a později i u jmen zvířat (srov. v polovině XVI. stol. *viděl koně/viděl kůň*; tvar *koně*, *vlka* v akuzativu zobecněl koncem XVI. stol.). V ruštině tento genitiv–akuzativ pronikl i do plurálu, a to ke všem životným (nejsou tu rozdíly rodové), srov. *ja vižu etich učeníkov*, *ženščin*, *koróv*, *žerebjat* (je to jev asi ze XVII. století); v polštině a v lužické srbštině tomu tak je jen u jmen osob, srov. pol. *widzialem tych panów*. Tím se v polštině a v lužičtině v plurálu odlišily od sebe osoby a neosoby (do jisté míry je tomu tak i v slovenštině). Začaly-li se v sg. rozlišovat tvary životných a neživotných, pronikl tento princip i do plurálu, a tím místo staročes. nom. *potoci*, *sadi* vznikl koncem XVI. století akuzativ – nominativ (u neživotných) *potoky*, *sady*. V těch jazycích, kde se v plurálu rozlišují osoby i neosoby, pronikl tvar akuzativu i ke jménům zvířat, srov. *raky*, *barany*, *cicavce* „savci“ (ve slovenštině i v polštině a v horní lužické srbštině).

9.18.2. Hlavní vývojovou tendencí ve slovanských jazycích je však zjednodušení systému koncovek v plurálu (v stoletích XVI., XVII. a XVIII.), srov. univerzální koncovky *-am*, *-ach*, *-ami* (v dat., lok., instr.) v ruštině, obdobně *-om*, *-ach*, *-ami* v polštině, *-am*, *-ach*, *-ami* (*-emi*) v lužické srbštině; místy je uskutečněn tento jev i v češtině, srov. v slezských (lašských) dialektech na západním Opavsku *-am*, *-ach*, *-ama*, na východním Opavsku *-um*, *-och*, *-oma*, na Ostravsku *-um*, *-ach*, *-ami* (na poměrně malém území se týž princip realizoval ve třech podobách!). V hovorové češtině se rozšířila v instr. plur. univerzální koncovka *-ama*, srov. *přijeli se sloupama* (místo *se sloupy*), *šel k lékaři se zubama* (místo *se zuby*) atd. Jinak čeština patří spolu se slovinštinou k jazykům, které v deklinaci zachovaly nejarchaičtější stav, srov. čes. 1. pl. *vlci*, 3. *vlkům*, 6. *vlčích*, 7. *vlky* (proti rus. 1. *vólki*, 3. *volkám*, 6. *volkách*, *volkám*). V části slovanských jazyků se toto vyrovnání koncovek v plur. týká i gen. plur., srov. luž. 2. *slowow*, 3. *slowam*, 6. *slowach*, 7. *slowami*, 2. *žonow*, 3. *žonam*, 6. *žonach*, 7. *žonami*. Obdobné jevy jsou i v polských dialektech.

9.18.3. V srbocharvátštině došlo v plurálu k zjednodušení mezipádovému; v dativu, lokálu a instrumentálu jsou jednotné koncovky *-ima* nebo *-ama*, srov. celou deklinaci subst. *otok* „ostrov“ v plurálu: 1. *otoci*, 2. *otokā*, 3. *otocima*, 4. *otoke*, 6. *otocima*, 7. *otocima* (místo pův. *s jeleni* vzniklo zřetelnější *s jelenima* a to se pak šířilo dál; uplatnil se tu i vliv duálu; *-ma* je z dat. a instr. duálu); pod. 1. *žene*, 2. *ženā*, 3. *ženama*, 4. *žene*, 6. *ženama*, 7. *ženama*; nebo 1. *kosti*, 2. *kosti*, 3. *kostima*, 4. *kosti*, 6. *kostima*, 7. *kostima*. V gen. plur. má srbocharvátština u většiny substantiv záhadnou koncovku *-ā*, srov. *žénā*, která vznikla patrně napodobením *kostima*: *kosti* = *ženama*: *ženā*. Ta se pak sekundárně rozšířila téměř ke všem typům, srov. *starac* (gen. sg. *starca*), gen. plur. *staracā*.

9.18.4. K radikálnímu zjednodušení deklinace došlo v bulharštině a v makedonštině: srov. bulh. 1. *ръката* (se členem *-ta*), 2. *на ръката* (přip. *от ръката*) „ruky“, 3. *на ръката* „ruce“, 4. *ръката* „ruku“. Je to prostě jen jeden tvar, který se poji s předložkami, v gen. a dat. s předložkou *на* (v gen. nadto i *от*), srov. „*Българският език е член от голямото семејство на славјанските езици.*“ *Istoričeskata gramatika na bŭlgarskija ezik* atd. Zároveň tu vidíme tzv. postpozitivní člen, pro maskulinum *от* (u měkkých typů *јат*) v nom. sg. a *-a* (u měkkých typů *-ја*) v ostatních pádech (toto rozlišení je ve spisovné bulharštině uměle zavedeno, v dialektech není), pro femininum *-ta*, pro neutrum *-to*, pro plurál *-te* (v neutru *-ta*). Obdobně je tomu i v makedonštině (tam však jsou tři členy, srov. *-ov*, *-va*, *-vo*, *-ve*; *-ot*, *-ta*, *-to*, *-te*; *-on*, *-na*, *-no*, *-ne*, odpovídající našim *tento*, *ten*, *onen*). Tato tendence od syntetické deklinace k analytické (shodná s obdobnou tendencí v románských jazycích, srov. fran. *la mère*, *de la mère*, *à la mère*, *la mère*) se v bulharštině realizovala v průběhu XII. – XIV. stol.

9.18.5. V konjugaci došlo v těch jazycích, kde se provedlo stahování, srov. čes. *voláš*, *volá*, k šíření koncovky *-m* v 1. os. sg. od atematických typů (čes. *dlám*, *dáš*, *dá*) k typům tematickým (v češtině na rozhraní XIV./XV. stol.), srov. nč. *volám* (místo stč. *volaju*), *voláš*, *volá*, pol. *wołam*, *wołasz*, *woła*; v polštině tento přechod na-

stal jen u sloves, kde došlo ke kontrakci, takže vznikla symetrie v počtu slabik, srov. *wolam, wolasz, umiem, umiesz*, ale *proszę, prosisz, cierpię, cierpisz*, v češtině i u sloves IV. třídy, srov. *prosím, trpím* (-m podle *sázím < sázíem, sázíeš*, kde byla kontrakce); ve slovenštině, srbocharvátštině, slovinštině a makedonštině se konc. -m rozšířila (s malými výjimkami) ke všem slovesům, srov. sloven. *nesiem, veziem, beriem*, (s délkou jako *umiem*), sch. *vezēm, plețēm* (ale *hoću, ću, mogu*), slovin. *nesem, berem, bom* (< *bodem*) „budu“, mak. *vedam* „vedu“, *odam* „chodím“. Obdobně jako v polštině je -m jen u kontrahovaných sloves v bulharštině, srov. *čakam, čuvam, kazvam* „říkám“, ale *prosja* „prosím“, *chodja* „chodím“, *veda* „vedu“. Stejně tak tomu je v horní lužické srbštině, srov. *džělam, wolam*, ale *dyrbju* „smím“, *dyrbiš, widžu, widžiš, njesu, wuknu* „učím se“, *piju*; v dolní lužické srbštině je -m jako v češtině i u sloves IV. třídy, srov. *pšosym* „prosím“. – V 1. os. plur. měla praslovanština k dispozici koncovky -mb, -me, -mo a -my. Koncovka -mo zobecněla v ukrajinštině, srov. *robymo, budemo*, v srbocharvátštině, srov. *vidimo, čemo biti* „budeme“, a v slovinštině, srov. *dámo, jémo, smo* (a v dialektech na malém území i v slovenštině), konc. -my je v polštině, srov. *wolamy, prosimy*, v luž. srbštině, srov. *njesemy, džělamy, dyrbimy*; byla i v staré češtině (srov. *Jmámy zemi po svej vůli*) a je dosud v některých dialektech; konc. -me je v slovenštině (*nesieme, berieme, voláme*), v bulharštině (*čakame, streljame*), v češtině (*děláme, prosíme, neseme*, ale tu vedle *nesem*), konc. -m je v ruštině a běloruštině; srov. *nesëm, dělajem, prósim*, bělorus. *njasëm, mélem, pišam, ljúbim*, v bulharštině, srov. *pečem* „pečeme“, *možem, četem* „čteme“, ale *čakame* „čekáme“, *streljame* „střílíme“, protože *čakam, streljam* je 1. os. sg. (obdobný stav jako v češtině).

9.18.6. Jednoduché minulé časy (aorist a imperfektum) se zachovaly jako živý jev v bulharštině (*četoč, čete, čete, četočme, četochte, četochča; pisach, pisa, pisa, pisachme, pisachte, pisacha; nosich, nosi, nosi, nosichme, nosichte, nosicha; četjach, četeše, četeše, četjachme, četjachte, četjacha; nosech, noseše, noseše, nosechme, nosechte, nosecha*), dále v makedonštině (srov. už uvedené *dojdiv* (< *dojdoch*) „došel jsem“, *nosev* „nosil jsem“, *nosea* (< *nosecha*) „nosili“), dále jako ustupující jev v srbocharvátštině (tu ve spis. jazyce, srov. aorist *pekoh, peče, peče, pekosmo, pekoste, pekoše* (< *pekošę*), impf. *čitah, čitaše, čitaše, čitasmó, čitaste, čitahu*, a v některých východnějších dialektech) a dále jako běžný tvar v lužické srbštině („imperfektum“ jen u nedokonavých sloves, „aorist“ jen u dokonavých; jde tu vlastně o jednoduché préteritum ve dvou podobách). V ostatních slovanských jazycích tyto jednoduché minulé časy nahradilo (v češtině na rozhraní XIV./XV. stol.) bývalé perfektum, které se v češtině stalo vlastně syntetickým préteritem, srov. české *přišel jsem, nedělal jsem* (proti sch. *nisam radio*), slovin. *delal sem, delal je, nismo delali*, rus. *ja prišël, ja delal, my pisali*. V polštině se tento tvar plně syntetizoval, srov. *pisalem* „psal jsem“, *pisales* „psal jsi“, *pisalam* „psala jsem“, *bytem* „byl jsem“, *byleś* „byl jsi“, *byliśmy* „byli jsme“ atd.

9.18.6.1. V bulharštině a v makedonštině byl systém minulých časů přehodnocen. Aoristu se užívá, když byl mluvčí svědkem minulého děje, perfekta, když mluvčí

u toho nebyl nebo je děj nějak neurčitý (nebo nejistý), srov. *toj e napisal pismoto* (ale mluvčí při tom nebyl), *toj e pristignal ot Bǎlgarija* „přijel z Bulharska“ (ale nebyl jsem u toho), *čel sǎm тази kniga* „četl jsem (kdysi) tuto knihu“, *ne sǎm polučil pismoto* „ještě jsem nedostal ten dopis“.

9.18.7. Futurum se tvoří v severoslovanských jazycích u nedokonavých sloves většinou pomocí slovesa *budu*, srov. čes. *budu psát*, rus. *búdu pisat'*, ukr. *буду писати* (ale i *писатиму* „jmu se psátí“), pol. *będę pisał* vedle *będę pisać*, v slovinštině *bom pisal* [*pisau*]; slovinština se tu shoduje se severoslovanskými jazyky. V srbocharvátštině se tvoří futurum pomocí slovesa „chtíti“, srov. *ću pisati*, *pisat ću* (příp. srbsky *писаću*), *napisat ću* (*napisaću*), *ja ću hvaliti*, *hvalit ću* (*hvaliću*), *će biti* „bude“, *sutra ću biti kod kuće* „zítra budu doma (tj. přijedu)“, v bulharštině pomocí ustrnulého *šte* (z *chošteto*), srov. *az šte piša*, mak. *k'e odam* „půjdu“, *k'e vikam* „budu volat“.

9.18.8. V bulharštině a v makedonštině zanikl infinitiv, srov. bulh. *znaja da četa* „dovedu čist“, *znaeš da četeš* „dovedeš čist“, *znae da čete*, *znaem da četem*, *znaete da četete*, *znajat da četat*; *iskam da ti kaža* „chci ti říci“, *moga da piša* „možu psát“, *ne moga da kopaja* „nemohu kopat“; mak. *ne možam da kopam* „nemohu kopat“, *da prosam se sramam* „prosit (žebat) se stydím“, *ne k'e možeš da bideš nastojnik* „nebudeš moci být správcem“. Slabší tendence k nahrazování infinitivu větou *s da* je i ve východnějších dialektech srbocharvátštiny.

9.18.8.1. Bulharštinu a makedonštinu charakterizuje ještě analytické stupňování adjektiv, srov. bulh. *chubav* „hezký“ *po-chubav*, *naj-chubav*, *dobǎr* „dobrý“, *po-dobǎr* „lepší“, *naj-dobǎr* „nejlepší“, mak. *mil*, *pomil*, *najmil*; v obou jazycích se někdy stupňují i substantiva, srov. mak. *pomajstor* „větší mistr“.

9.18.8.2. Všechny uvedené jevy, tj. analytická deklinace, splynutí genitivu a dativu (s předložkou *na*), postpozitivní člen, nedostatek infinitivu, rozvinutý systém slovesných tvarů, zvláštní stupňování adjektiv, jsou tzv. balkanismy. Spojují nejen bulharštinu a makedonštinu, nýbrž i oba jazyky s ostatními balkánskými jazyky, zejména s rumunštinou a albánštinou (v menší míře i s novou řečtinou), srov. např. rumunský postpozitivní člen *-(u)l* v slovech *domnul* „pán“, *vinul* „víno“, *vagonul* „vagón“, splynutí genitivu a dativu v rumunštině, srov. 2.3. sg. *dommului* „pána“ i „pánovi“, 2. 3. pl. *domnilor* „pánů“ i „pánům“ atd. Bulharštinu s rumunštinou spojuje i hláska *ǎ* (*ǎ*), srov. bulh. *път* [*pǎt*] „cesta“, rum. *cǎtre* [*kǎtre*] „k“, výslovnost *djal* [*ǰal*] „díl“ a *deal* [*ǰal*] „kopec“. Vokál *ǎ* je i v albánštině, psaný jako *ë*.

Uvedené jazyky tvoří tzv. „balkánský jazykový svaz“.

9.18.9. V makedonštině se dotvořilo nové perfektní typu *imam rabotano*, *imam begano* „běhal jsem“. Toto perfektní je ve všech časech, srov. *imav rabotano* „byl jsem pracoval“, *imav begano* „byl jsem běhal“. Týž tvar máme v českém hovorovém *mám to napsáno*, *mám to už uvařeno*, *když jsem to měl napsáno*, *až to budu mít napsáno*, *až to budu mít uvařeno*. Stejný jev je i v polštině, srov. *już to mam napisane* (*zrobione*), v slovenských a českých dialektech, srov. *už mam tu knižku přečítanu* (východoslov.), *už mam tu knižku přečítanu* (slezskomor.). Ovšem v češ-

tině, slovenštině, polštině i v jiných slovanských jazycích, kde se tento jev vyskytuje, zůstal na úrovni větné frazeologie, nestal se součástí morfologického systému; výjimku tu tvoří právě makedonština.

9.18.10. Ve dvou slovanských jazycích se zachoval jako slovanský okrajový archaismus duál, a to v lužické srbštině a v slovinštině (v obou jazycích u jmen i u sloves). Byl také ve vymřelé polabštině až do jejího zániku a jeho zbytky jsou u sloves a zájmen v kašubštině (*ma, naju, nama; jesma, jesta*). V češtině duál zanikl v průběhu XV. stol., dnes jsou jen zbytky chápáné jako zvláštní tvary plurálové, srov. 1. 4. *ruce*, 2. 6. *rukou*, 7. *rukama*, 2. 6. *nohou*, 2. 6. *prsou*, 2. 6. *kolenou* atp. (Jen číslovky *dva, oba* mají původní duálové tvary zcela zachovány, srov. 1. 4. *dva, dvě, dvě*, 2. 6. *dvou*, 3. 7. *dvěma*). Stejnými okrajovými archaismy jsou již uvedené imperfektum a aorist v bulharštině, makedonštině a lužické srbštině (podpořené právě situací v sousedních neslovanských jazycích). Okrajovým archaismem je i česká spisovná archaická deklinace stejně jako deklinace slovinštiná. V centru slovanského území se však uplatnily četné inovace; z nich nejvýznamnější je již uvedené zobecnění koncovek v plurálu.

9.18.11. Nakonec je třeba dodat, že zejména severní slovanské jazyky (od češtiny až po ruštinu) tvoří i v dnešní době jisté jazykové kontinuum, v němž jeden jazyk navazuje na druhý, jak o tom svědčí mimo jiné četné přechodové dialekty. Tyto jazyky tak dokazují dodnes poměrně blízkou příbuznost i svůj společný původ z praslovanštiny.

9.18.12. Poznámka. Z našeho nástinu se ovšem už vymyká celková charakteristika jednotlivých slovanských jazyků. Ta je obsažena v práci K. Horálka *Úvod do studia slovanských jazyků* (Praha 1962) a v obdobných pracích toho druhu (citovaných na konci naší bibliografie). Stejně tak jsme se nemohli zabývat klasifikací současných slovanských jazyků. Tu podal nejlépe F. Kopečný v článku *K otázce klasifikace slovanských jazyků* (*Slavia* XIX, 1949, s. 1–12) a ve studii *Nové rozdělení slovanských jazyků a v souvislosti s tím i problém nářečí lašských* (Česko-polský sborník věd. prací II, Praha 1955, s. 9–26). Z dnešního hlediska nedělíme totiž slovanské jazyky na tři skupiny (jako v období praslovanštině), nýbrž na tyto skupiny: východoslovanskou, lechickou (polština s kašubštinou, vymřelá polabština; zachování nosovek, dispalatalizace vokálů atd.), česko-slovenskou, lužickou (s horní a dolní lužickou srbštinou), která tvoří přechod mezi skupinami česko-slovenskou a lechickou; na jihu pak rozlišujeme skupinu bulharsko-makedonskou (se ztrátou deklinace, postpozitivním členem atd.) a skupinu srbocharvátsko-slovinštinou. Přitom i mezi těmito skupinami jsou různé stupně návaznosti, které potvrzují jen to, že slovanské jazyky dodnes tvoří jazykové kontinuum a jsou si navzájem příbuzné.